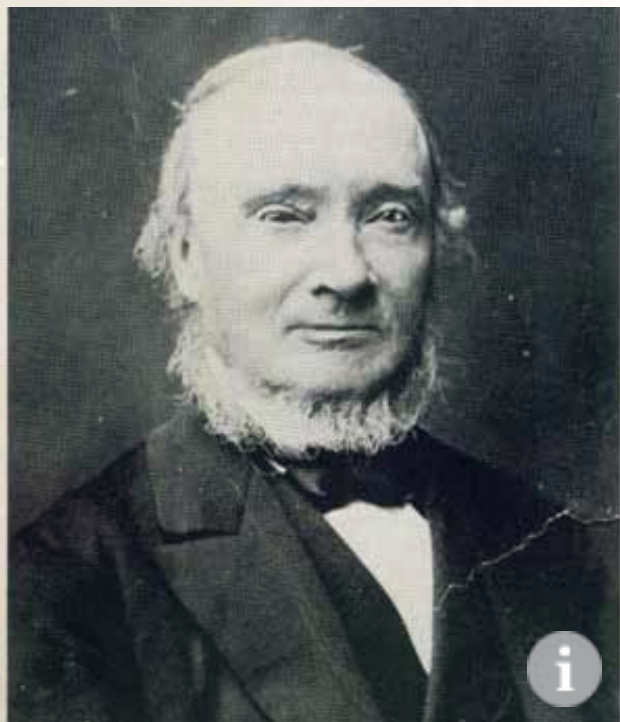

*Det norske
Folkesprogs
Grammatik*

Oppvekst og utdanning

☞ Ivar Aasen (1813–1896) var fra Ørsta på Sunnmøre. Han vokste opp på et småbruk og hadde dermed en helt annen sosial bakgrunn enn de fleste andre fram-tredende kulturfolk på 1800-tallet.

☞ Som ung gutt viser Aasen uvanlig gode evner, og allerede i 18-årsalderen blir han omgangsskolelærer i heimbygda. Seinere får han tilbud om universitetsutdanning, men velger i stedet å studere på egen hånd. Aasen opplever det som sårende at samfunnseliten ser ned på bondekulturen og bondespråket. Han vil ikke glemme hvor han kommer fra, men heller arbeide for å styrke bondestandens kulturelle og språklige selvtillit.

☞ Som 22-åring tar han seg post som huslærer og bruker fritida til selvstudium. Han skaffer seg blant annet kunnskaper i tysk, latin og norrønt på egen hånd. Dessuten interesserer han seg for botanikk. Han er en systematiker som liker å granske og kategorisere både planter og språk. I de sju årene han arbeider som huslærer, lager han blant annet en omfattende plantesamling og en grammatikk over sunnmørsmålet.

Aasen og språkdebatten i 1830-årene

☞ Det offisielle skriftspråket på 1800-tallet er fortsatt dansk, og embetsstanden snakker et forfinet dansk-norsk. Folk ellers snakker norske dialekter omtrent som de gjør i dag. Avstanden mellom skrift og tale er stor for de aller fleste.

☞ Språkdebatten i 1830-årene handler om hvordan en kan skape et nasjonalt skriftspråk i Norge. Henrik Wergeland går inn for en gradvis fornorsking av det danske skriftspråket, mens Johan Sebastian Welhaven mener at en foreløpig må holde fast ved dansk språk og kultur.

☞ Historikeren og språkforskeren Peter Andreas Munch deler Welhavens syn. Skal skriftspråket endres, kan det ikke gjøres stykkevis og delt slik Wergeland fore-

slår, mener han. Hele språkssystemet må endres.

☞ Munch vil dessuten ha et skriftspråk basert på de dialektene som best ivaretar det norrøne systemet. Men han tenker seg at et slikt språk skal være et vitenskapelig studieobjekt. Han kan ikke se for seg noe reelt alternativ til dansk skriftspråk med det første.

☞ Ivar Aasen deltar ikke i den offentlige språkdebatten i 1830-årene, men i den upubliserte artikkelen «Om vort Skriftsprog» (1836) skisserer han sin egen plan for et norsk skriftspråk. Han avviser fornorskingstanken til Wergeland og ønsker seg et helt nytt skriftspråk som bygger på de norske byggedialektene. Men Aasen vil ikke skape noe museumsspråk. Han ønsker seg et skriftspråk som setter hele folket i stand til å delta i samfunnslivet.

Dialekt- og ordsamler

☞ I 1841 drar Aasen til Bergen og kommer i kontakt med biskop Jacob Neumann. Biskopen er særlig interessert i sunnmørsgrammatikken som Aasen har laget, og hjelper han med å få et stipend fra Videnskabs-Selskabet i Trondheim. Aasen får nå i oppdrag å granske det norske folkemålet.

☞ I fire år, fra 1842 til 1846, reiser Aasen rundt i landet og studerer bygdemålene. Bymål og dialekter på Sør-Østlandet unngår han fordi han mener de er for mye oppblandet med dansk. Materialet han får sam-

let inn, utgjør grunnlaget for to vitenskapelige verk, *Det norske Folkesprogs Grammatik* (1848) og *Ordbog over det norske Folkesprog* (1850).

☞ Helt fram til 1868 er Aasen nesten hvert år på språkreiser, gjerne til steder han ikke har vært før. Til sammen reiser han mer enn 400 mil og er innom alle fylker unntatt Finnmark.

Øversetter og språkkonsulent

☞ I 1847 flytter Aasen til Kristiania, og her blir han resten av livet. Her finnes de fagmiljøene han trenger i arbeidet sitt.

☞ Aasen er blant annet språkkonsulent for Asbjørnsen og Moe i seinere utgaver av eventyrsamlingen, og han oversetter dikt av Shakespeare, Schiller og Byron til landsmål.

☞ Selv om han har statsstipend og god inntekt, lever han et enkelt og nøysomt liv. Aasen blir 83 år gammel og arbeider som språkforsker helt til det siste.

Iver Aasen

Det norske Folkesprogs Grammatik (1848)

i *Det norske Folkesprogs Grammatikk* er Aasens første store vitenskapelige verk. Med denne boka får han sitt offentlige gjennombrudd som språkforsker. Grammatikken forklarer lydverk, bøyning, ordlaging og syntaks i de forskjellige norske dialektene.

To år seinere, i 1850, utgir Aasen *Ordbog over det norske Folkesprog*. Boka har ca. 25 000 oppslagsord og er den første ordboka over norsk talemål som bygger på systematisk innsamlet materiale.

Ordbøker og grammatikker er gjerne *normative* (forklarende), det vil si at de forteller hva som er rett stavemåte, bøyning, setningsbygning osv. i et skriftspråk. De to bøkene til Aasen er derimot først og

Indledning.

1. Det Tungemaal, som dette Skrift er bestemt ti omhandle, bruges med adskillige Forandringer som Talesty af den største Deel af det norske Folk. Det adstiller sig i Henseender fra det Skriftsprog, som for nærværende bruges i Norge, og som i alt det Væsentlige er det samme som det danske. Smidelertid har dog Skriftsproget i den senere Tid lidt en Indflydelse paa Folkets Taleprog, ligesom det har lidt en Indflydelse paa det danske Skriftsprog, mere end tidligere.

fremst *deskriptive* (beskrivende). De forteller hva folk faktisk sier. I Aasens ordbok blir hvert ord først forklart på dansk. Der som ordet har forskjellige former i ulike dialekter, står alle formene oppført etter forklaringen.

For Aasen er grammatikken og ordboka et skritt på veien mot et nytt skriftspråk. Med utgangspunkt i de to bøkene begynner han arbeidet med å skape et *landsmål* – et skriftspråk for hele landet som bygger på de norske dialektene.

Landsmålet

Etter 1850 konsentrerer Aasen seg om utformingen av landsmålet. Han arbeider blant annet etter disse prinsippene:

☞ Fellestrekk skal komme fram

Skriftspråket skal synliggjøre det felles systemet i dialektene så langt som mulig.

☞ Gammelt framfor nytt

Dersom det finnes flere former, velger han den formen som ligger nærmest norrønt. Han bruker også den norrøne formen som rettesnor når han skal lage en skriftform av et ord der ingen av dialektformene er noe opplagt valg.

☞ Norsk framfor utenlandsk

Aasen er purist, det vil si språkrenser. Han vil ha et språk med færrest mulig utenlandske innslag. Blant annet avviser han de såkalte *an-be-het-else*-ordene. Dette er ord med bestemte for- og endestavinger som vi har lånt fra nedertysk, for eksempel *ansette*, *beskrive*, *kjærlighet*, *overraskelse*.

☞ Fast norm

Aasen vil ha en fast norm for landsmålet sitt. Han mener at alle må gi avkall på noen av dialektformene sine for å få til en klar skriftspråknorm.

☞ I 1853 lanserer Aasen et forslag til ny skriftspråknorm i boka *Prøver av Landsmaalet i Norge*. Seinere omarbeider han både grammatikken og ordboka. I *Norsk Grammatik*, som kommer ut i 1864, har han tatt med sitt eget utkast til skriftspråknorm og redegjør grundig for valgene sine. Den nye versjonen er dermed mer normativ enn deskriptiv.

☞ Det vi i dag kjenner som nynorsk, er en videreføring av landsmålet til Ivar Aasen. På samme måte som bokmål har også nynorsk endret seg en del på 150 år.

Aasen som dikter

☞ Ivar Aasen er også en dyktig dikter. Med diktene og skuespillene sine er han med på å legge grunnlaget for den nynorske skjønnlitteraturen.

☞ De mest kjente diktene hans står i samlingen *Symra* (1863), blant annet «Gamle Norig». Det er et hyllingsdikt til fedrelandet, der Aasen skildrer den norske naturen med hav, fjord, fjell, fosser og daler.

☞ Han framhever at Norge er landet som nordmennene har arvet etter forfedrene sine, og han hedrer den norske bondestanden. Bøndene er «born av deim som bygde landet», de er bindeleddet mellom fortid og nåtid i Norge.

☞ Alt dette er i utgangspunktet typiske nasjonalromantiske tanker. Men Aasen kjenner til bondelivet han skriver om, han underslår ikke at det også er slitsomt: Bonden er «van til møda meir enn til kjæla».

☞ «Millom Bakkar og Berg» (også kalt «Nordmanden»), «De gamle fjelli» og «Gamle grendi» er tre andre kjente dikt der det samme synet på Norge og det norske kommer til uttrykk. Diktene er enkle og folkelige og en hyllest til det norske bondesamfunnet og norsk natur.

☞ Men Aasen skriver også dikt om helt andre emner. Diktet «Saknad» handler om noe helt personlig, om lengselen etter nærhet og menneskelig fellesskap. Tredje og siste strofe i diktet lyder slik:

Eg veit so vel, det finst ein Barm
Med same Kjensla inne,
Med same Hug og same Harm
Og same Von og Minne.
Og fann eg den, vardt allting rett,
Og livet skulde skrida lett,
Men det er verst aa minnast:
Me skulo aldri finnast.

☞ Vi vet lite om Ivar Aasens privatliv. Han frir og får nei to ganger, og deretter slår han fra seg tanken om giftermål. Han er ingen einstøing og går gjerne i teater, på konsert, i kneiper og salonger. Likevel føler han i perioder et sterkt savn etter noen å dele livet med.

Gamle former i Aasens landsmål

☞ Aasen bruker det norrøne språket som rettesnor når han velger ut ordformene som skal være en del av landsmålet. Her følger noen eksempler.

☞ I Aasens dikt finner vi former som (*i*) *grendom*, *lidom*, *dalom*, *syningom*, *bygdom*, (*aat*) *endom*. Dette er gamle flertallsformer i dativ, og Aasen bruker dem fordi de har rot i norrønt. Norrøne substantiv fekk nemlig endingen *-um* i dativ flertall.

☞ På Aasens tid er det fortsatt mange bygdedialekter som har rester av den norrøne kausbøyningen. I dag finner vi dativformer bare i noen få dialekter, for eksempel i Gudbrandsdalen og på Ytre Sunnmøre.

☞ Substantivet *visa* har flertallsformen *visur* eller *visor* i norrønt. Begge formene er i bruk i enkelte dialekter, og Aasen velger formen *visor*. Her tar han hensyn til svensk, der flertallsformen er *visor*. Han vil ikke gjøre landsmålet mer ulikt svensk og dansk enn nødvendig.

☞ Norrøne intetkjønnsord hadde endingen *-in* i bestemt form flertall. Ordene *landa* og *ffjella* het derfor *londin* og *ffjellin* på norrønt. Men allerede på Aasens tid er den vanligste formen i dialektene *landa* og *ffjella*. Aasen velger likevel *londi* og *ffjelli* fordi *i*-formene ligger nærmest norrønt. Disse *i*-formene finnes i dag i dialektene i Indre Sogn, vest i Telemark og øverst i Setesdal.

Ordtak etter Aasen

☞ Ivar Aasen er også en habil ordkunstner. I 1856 gir han ut Norske Ordsprog. Her er noen kjente ordtak og småvers:

- ☞ Strenge dagar må koma, men etterpå kjem dei milde.
- ☞ Det er seint å stengja buret når fuglen er flogen.
- ☞ Gleda gløymest før du trur, men sorgene sitja lenge.
- ☞ Det usle vetet rekk ikkje langt, ei tru må stydja upp under.
- ☞ Dei vil alltid klaga og kyta, at me ganga so seint og so smått; men eg tenkjer, dei tarv ikkje syta: me skal koma – um ikkje so brådt.
- ☞ Heimen er både vond og god; det skifter med sut og gaman. Hæv er den som med same mod kan taka mot alt i saman.

- ☞ Kjært er livet med all sin harm; det klårnar, alt som det gjenger. Men endå treng eg ei von i barm om eitt som varer lenger.

